

14. Шлемкевич М. Душа і пісня / Микола Шлемкевич // Українська душа. – К.: Фенікс, 1991. – С. 97-112.
15. Said E. W. Reflections on Exile // Edward W. Said. Reflections on Exile and Other Essays. – Cambridge, 2002. – P. 173-186.

УДК 811.161.2-814

МОВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ІСТОРІЇ В ПРОЗІ ДЛЯ ДІТЕЙ (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ В. НЕСТАЙКА “ЗАГАДКА СТАРОГО КЛОУНА”)

Недогібченко М. М., старший викладач

Придніпровська державна академія будівництва та архітектури

Стаття присвячена аналізу особливостей мовної репрезентації історичних подій та реалій у прозі для дітей на матеріалі повісті “Загадка старого клоуна” відомого українського письменника В. Нестайка.

Ключові слова: історично маркована лексика, історизм, архаїзм, антропонім, топонім, тематична група.

Недогібченко М. Н. ЯЗЫКОВАЯ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ ИСТОРИИ В ПРОЗЕ ДЛЯ ДЕТЕЙ (НА МАТЕРИАЛЕ ПОВЕСТИ В. НЕСТАЙКО “ЗАГАДКА СТАРОГО КЛОУНА”) / Приднепровская государственная академия строительства и архитектуры, Днепропетровск, Украина.

Стаття посвящена аналізу особливостей мовної репрезентації історичних подій та реалій в прозі для дітей на матеріалі повісті “Загадка старого клоуна” відомого українського письменника В. Нестайка.

Ключевые слова: исторически маркированная лексика, историзм, архаизм, антропоним, топоним, тематическая группа.

Nedogybchenko M. M. LINGUISTIC REPRESENTATION OF HISTORY IN PROSE FOR CHILDREN (ON THE MATERIAL OF THE STORY “OLD CLOWN’S MYSTERY” BY V. NESTAİKO) / Prydniprovsk State Academy of Civil Engineering and Architecture, Dnipropetrovsk, Ukraine.

The article is devoted to the analysis of peculiarities of the linguistic representation of historic events and actuals in prose for children on the material of the story “Old clown’s mystery” by famous Ukrainian writer V. Nestaiko.

Key words: historically marked vocabulary, historicism, obsolete word, anthroponym, toponym, theme group.

Формування історичної свідомості та історичної пам’яті громадянина держави, поваги до історичного минулого народу, як відомо, досить часто відбувається посередництвом художньої історичної літератури. Художній контекст, образність, засоби підвищення експресивності значно підвищують рівень сприйняття історично маркованої інформації та зацікавленості читача. Крім того, у літературі ті чи інші історичні події подані у більшості випадків в емоційно-забарвленому вигляді, часто через призму подій, що трапляються з реальними чи вигаданими персонажами художнього твору, через їх почуття та переживання, а це також сприяє більш глибокому та осмисленому осягненню історичного минулого. Особливу роль відіграє аспект зображення історичних подій у літературі, цільовою аудиторією якої є діти, оскільки такі твори формують та виховують у молодому поколінні повагу до історії держави, у доступній формі збагачують знання маленьких читачів про події минулого. З огляду на це, багатоаспектний науковий аналіз сучасної історичної літератури для дітей на сьогодні набуває актуальності, оскільки цей напрямок дослідження ще не здобув достатньої уваги української наукової спільноти.

Мета статті – проаналізувати особливості мовної репрезентації історичних подій та реалій у сучасній українській прозі для дітей. Матеріалом для наукового дослідження у даному випадку слугуватиме повість відомого українського письменника В. Нестайка “Загадка старого клоуна”. Вперше повість була видана у 1982 році і після того не перевидавалася до 2010 року. Сьогодні повість вже кілька разів перевидавана різними українськими виданнями і користується популярністю у читачів молодшого та середнього шкільного віку. Відповідно, твір викликає також і зацікавленість сучасних науковців. Так, зокрема, у 2011 році О. Цалапова звернулася до

розгляду образу міста Києва у даній повісті, проаналізувавши його в літературознавчому аспекті. Варто також звернути увагу на те, що більш ранні твори В. Нестайка як одного з корифеїв української дитячої літератури піддавалися науковому розгляду, зокрема у роботах І. Бойцун, Т. Ніколашиної, А. Романченка, та ін. Проте повість “Загадка старого клоуна” на сьогодні ще не ставала об’єктом детального мовознавчого наукового аналізу, що також зумовлює актуальність обраної теми.

Мовна репрезентація історії в повісті “Загадка старого клоуна” відбувається головним чином через лексичні засоби: історизми та архаїзми. Такі лексичні одиниці широко представлені у даному творі, оскільки вони зберігають семантику та конотацію попередніх етапів розвитку мови та загального історичного розвитку країни, а відповідно, дозволяють автору створити необхідний історичний колорит художнього контексту, деталізувати особливості описуваної епохи, увиразнити образи персонажів тощо. До цього часу у лінгвістиці існують різні думки про статус застарілих слів. Дослідники звертаються до різних назв таких лексичних одиниць: матеріальні архаїзми (Л. Булаховський), лексичні історизми (І. Білодід), історизми, стилістичні архаїзми (Л. Булаховський, І. Білодід) та архаїзми. Сучасне тлумачення застарілої лексики пов’язане з розрізненням історизмів (позначають віджилі реалії) та архаїзмів (застарілі назви, що виступають синонімами до сучасних стилістично нейтральних слів). Проблема репрезентації історії через історично марковану лексику на сучасному етапі вивчається головним чином на матеріалі історичної прози та поезії для дорослих, зокрема такими науковцями, як Г. Гайдученко, В. Буда, О. Коваленко, Є. Михайлова, Н. Сологуб та інші.

Звертаючись до аналізу історично маркованої лексики у повісті “Загадка старого клоуна”, варто одразу відзначити, що постійне звернення до зображення історичних реалій зумовлене жанром та змістом художнього твору, його ідеєю та темою. У повісті розповідається про пригоди школяра Степана Наливайка та його чарівні мандри у різні епохи української історії в компанії чаклуна Чака. На тлі пригод звичайного хлопчика юний читач отримує знання про історію Києва. Основний мотив повісті – подорож у часі, навколо якої і будується основна сюжетна лінія. Основним засобом створення відповідного контексту і стає історична лексика.

У зображенні різних історичних епох письменник звертається до історизмів – лексем, що позначають віджилі реалії, називають предмети і явища, які з плином історії перестали існувати. Історизми мають багатофункціональне призначення, але насамперед їх роль полягає в тому, що вони визначають та деталізують конкретну історичну епоху, описану в художньому контексті. Серед використаних у повісті історизмів можна виділити основні тематичні групи, до яких постійно звертається автор.

У творі широко представлені так звані матеріальні історизми, що становлять назви предметів, які вийшли з вжитку і на сьогодні лише відбивають назви історичних реалій. Так, серед них можна виділити назви:

- предметів побуту: “У тих будинках, де не було плит, ставили “буржуйки” або маленькі плитки” [3, с. 104];
- одягу та аксесуарів: “...серед рухливого строкатого натовпу у незвичних, тільки в кіно бачених дореволюційних сіряках, чумарках, довгих, до землі, складчастих юпках та сукнях, у широкополих капелюшках, котелках і кашкетах з лакованими козирками” [3, с. 39], “На гальорці товпилися прості люди, робітники у косоворотках, ситцевих сорочках, дівчатаслужниці у квітчастих хусточках, нижні чини, тобто солдати. А внизу “чиста публіка” виблискувала діамантами на ошатних сукнях, золотими гудзиками на віцмундирах, еполетами й орденами” [3, с. 79]; “Раптом, як з-під землі, виринула біля Чака миришава постать лисого чоловіка в пенсне” [3, с. 86];
- транспорту: “Поліцай запихав Стороженка у чорний “Опель-капітан” [3, с. 105];
- зброї та військового знаряддя, атрибутів воєнних дій: “...а разом з ним такий же здоровенний пикатий городовик з шаблюкою” [3, с. 86]; “Ми випускали антифашистські листівки, зведення Радінформбюро, вчиняли диверсії” [3, с. 102];
- грошових одиниць: “Рудий Август шарпнув з кишені папушу асигнацій.” [3, с. 131]; “Хлопчина три дні з ранку до ночі яблука вам збирав, а ви йому й шеляга не заплатили” [3, с. 155].

Подекуди можемо зустріти і більш вузько представлені групи історизмів. Наприклад, описуючи старовинні вивіски, письменник наголошує на особливостях їх оформлення через історично марковані лексеми “ятъ”, “вензель”: “*А вивісок, а обяв, а реклам та оголошень! У мене аж очі розбіглися. І всі з ятями, усі з вензелями якимись*” [3, с. 45].

Особливої деталізації через історизми здобуває у творі збірний образ козаків-запорожців. Автор досить детально описує їх побут, зовнішність, одяг, манери спілкування: “*Були серед них, як пояснив мені Чак, і “знатні козаки” – “лучче товариство”, у дорогих жупанах, у червоних чоботях, при багатій зброї, і “худі козачки” у простих шароварах, при звичайній зброї, і голота, сірома, “в котрих нема ні самопала, ні борошна і одежі не питай”* [3, с. 165]; “*Знятий уже з вогнища, парував у великому казані куліш. Козаки, тримаючи кожжен в одній руці дерев'яну ложку, а в другій кусень хліба, загібали ложками куліш і, підставляючи хліб, щоб не капало, несли до рота*” [3, с. 165].

Окремо варто виділити також групу історизмів, що позначають назви осіб за різними характеристиками: це назви посад, звань, роду діяльності тощо. Наприклад: “*Чак Всеволод. Гімназист третього класу*” [3, с. 41], “*На вас уже підозріло позирав один “фараон”, якого я знаю в обличчя. І якби він передав вас класному наглядачеві, могли б бути серйозні неприємності*” [3, с. 44]; “*...потім я дізнався, що то був граф Бобринський, який хоч і заснував перший на Україні цукровий завод і першу залізницю*” [3, с. 45]; “*Власне, цирк і почався з коней, коли у 1780 році кавалерійський капрал у відставці Астлей побудував у Лондоні амфітеатр...*” [3, с. 73]; “*А артисти були. З найдавніших часів. Ще за Київської Русі. Скоморохами називались*” [3, с. 73]; “*Потім пустили під укіс військовий ешелон з гітлерівцями...*” [3, с. 102]; “*А за кілька метрів стояла зв'язкова. Вона теж могла виказати себе, якщо б мене затримав поліцей*” [3, с. 105], “*Я нацадок запорожців. А козаки слів на вітер не кидали*” [3, с. 132]; “*Ще й хліба вам, арештанти! Думаєш, як не кріпак, то вже й козак?*” [3, с. 155]. Одним з елементів введення в контекст історизмів на позначення роду занять стає уривок історичної пісні про чумаків: “*Ой вже чумаки дочумакувався, Продав штани та й у боки взявся*” [3, с. 133].

Також письменник вдається і до використання архаїзмів – застарілих форм існуючих у мові слів відповідної семантики. У повісті “Загадка старого клоуна” вживання архаїзмів зумовлено метою стилізації контексту: “*Вигонив колись мене з міста протягом двадцяти чотирьох годин “за богомерзке кривляння і посягання на священну особу государя імператора і членов августейшей фамілії”* [3, с. 44]. Завдяки введенню в текст уривку документа зі збереженням архаїчних форм слів та відповідного стилю, автор одночасно надає текстові відповідної історично маркованої експресії та водночас іронічного звучання з огляду на загальний контекст.

Визначальною для творення хронотопу повісті стає група історично маркованих топонімів. Письменник в описі Києва вдається до деталізації художнього простору через назви вулиць та будівель, таким чином, дозволяючи читачеві уявити місто в різні епохи його історичного розвитку і забезпечуючи нерозривний зв'язок у зображенні Києва минулих епох та сучасного Києва. Це відбувається, зокрема, через дублювання назв вулиць, що з плином часу змінилися: подаючи у творі назву вулиці чи будівлі, яка була замінена, письменник виносить у зносках сучасні назви цих вулиць або наводить їх у дужках безпосередньо у тексті твору. Розглянемо приклад: “*А з Володимирської гірки прямував до Андріївської церкви і потім круто униз-униз, повз старовинні кам'яниці з шпильчастими вежами, повз знаменитий будинок “Ричарда Левове Серце”, повз будиночок письменника Булгакова – на Поділ, на Червону площу*, до пам'ятника Григорію Сковороді, до Києво-Могилянської академії.*” [3, с. 19] У цьому уривку спостерігаємо чітку топонімічну деталізацію маршруту персонажа. Серед топонімів, що позначають існуючі назви вулиць та споруд, зустрічаємо історично марковану назву “Червона площа”, уточнення щодо якої відбувається посередництвом зноски з уточненням сучасної назви: “*Зараз Контрактова площа”* [3, с. 19]. Те саме зустрічаємо і в інших уривках, що поєднують сучасні та історично марковані топоніми: “*А звідти, поминувши Державний банк, на вулицю Орджонікідзе*, до будинку з химерами, будинку, якого ніде в світі більше нема...*” (**Тепер вулиця Банкова*) [3, с. 19]; “*Ага, — подумав я. — Значить, вулиця Комінтерну колись називалася Безаківською”* [3, с. 46]; “*Вони пішли бульваром у бік Бессарабки (до речі, вона називалася тоді площею Богдана Хмельницького)”* [3, с. 64]; “*Нескінченим потоком тяглися люди вулицями Києва: по Жаданівського*, повз Євбаз, Василя Стефаніка***, до Лук'янівки й далі, на Сирець — молоді, старі, діти...*” (* *Зараз вулиця Жиланська; ** Таку назву під час*

окупації мала *вулиця Дмитрівська*) [3, с. 103]. Як бачимо, вживання історичних назв вулиць та споруд створює історично маркований, реалістичний художній простір, подає читачеві деталізовану інформацію про зміни у топоніміці Києва, а також забезпечує зв'язок історичних реалій з сучасним етапом розвитку Києва. На наш погляд, використання таких лексем відіграє також значну виховну та просвітницьку роль, поглиблюючи знання юних читачів про історію України та Києва зокрема. Таку ж роль відіграють також історично марковані топоніми, що позначають більші об'єкти, зокрема назви країн. Так, у контексті неодноразово зустрічаємо історичний топонім “Київська Русь”. Цікавим у цьому аспекті також є згадування давньої назви країни Валахії з розшифруванням її сучасного аналогу безпосередньо у тексті: “Тут у 1807-1816 роках жив легендарний Костянтин Іпсіланті, який боровся проти турецького гніту в Молдові та *Валахії* (так називалася колись територія сучасної Румунії)” [3, с. 99].

Особливої уваги також заслуговує широко представлена у повісті група історично маркованих антропонімів, що представляють собою імена визначних історичних осіб української та світової історії. Підтекст зв'язку сучасності та історичного минулого закладено вже в імені головного персонажа – школяра Степана, якому автор дає прізвище відомого українського козацького отамана – Наливайко. Крім того, у контексті подорожі у часі письменник постійно звертається до використання імен історичних та легендарних осіб, знакових для української історії. Наприклад: “На високому постаменті стояла княгиня, а обабіч неї на нижчих – з правого боку, як пояснив Чак, – перші слов'янські просвітителі *Кирило і Мефодій*, який тримав рукопис-абетку, з лівого – *Андрій Первозванний* з патерицею, отой самий біблійний апостол, перший з дванадцяти, про якого згадує київський літописець *Нестор* у своїй “Повісті временних літ” [3, с. 125], “А минуло ще років п'ятсот, і *Київ, Щек, Хорив* і сестричка їхня *Либідь*, хоча не були християнами і про апостола *Андрія Первозванного* й гадки не мали, справді заснували тут місто й назвали його на честь старшого брата – *Київ*. Так пише *Нестор*” [3, с. 125]. Окремим епізодичним персонажем подій виведено художньо переосмислений образ Тараса Шевченка.

Отже, описуючи історичне минуле в художньому контексті пригодницької повісті для дітей, письменник В. Нестайко використовує різноманітний та багатофункціональний масив історично маркованої лексики. За допомогою таких лексичних одиниць, як історизми, представлені в різних тематичних групах, архаїзми, історичні топоніми та антропоніми, автор створює широке просторово-часове тло подій, майстерно поєднує історичну та художню правду у доступній для дітей формі художнього сприйняття. Проаналізувавши відповідні групи історичної лексики, констатуємо, що в цьому випадку вона не лише забезпечує створення відповідного історичного колориту, сприяє деталізації описуваних епох, але також відіграє вагомий виховний та просвітницький роль у збагаченні словникового запасу школярів, зображенні історичного минулого, формуванні національної історичної пам'яті та громадянського самоусвідомлення юних читачів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булаховський Л. Вибрані праці: у 5 т. / Л. Булаховський. – Т. 2: Українська мова. – К.: Наукова думка, 1977. – 632 с.
2. Коваленко О. Хронологически маркированная лексика как фактор текста в жанре исторического романа (на примере художественной прозы В. Скотта): автореф. дис. на соискание науч. степени к. филол. н.: спец. 10.02.04 / О. Коваленко. – Одесса, 2002. – 20 с.
3. Нестайко В. Загадка старого клоуна. – К.: Країна мрій, 2011. – 272 с.
4. Сучасна українська літературна мова / За заг. ред. І. Білодіда: Стилїстика. – К.: Наукова думка, 1973. – 587 с.